

Κωνσταντίνος Θεοτόκης

Εργοβιογραφικά στοιχεία

Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, πεζογράφος, λόγιος, μεταφραστής και ποιητής, γεννήθηκε τον Μάιο του 1872 στους Καρουσάδες της Κέρκυρας, όπου και πέθανε τον Ιούλιο του 1923. Ήταν απόγονος της αρχοντικής γενιάς των Θεοτόκηδων, που εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα τον 15ο αιώνα, γιος του κόμη Μάρκου Θεοτόκη και της Αγγελικής Πολυλά και αδελφός του ιστορικού Σπυρίδωνα Θεοτόκη. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο και το γυμνάσιο στην Κέρκυρα και σε ηλικία 17 ετών αναχώρησε για το Παρίσι, όπου παρέμεινε δύο χρόνια και παρακολούθησε στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης μαθήματα φυσικών επιστημών, μαθηματικών, φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας. Η σπάταλη ζωή του και μια επιδημία γρίπης που ξέσπασε στη Γαλλία τον υποχρέωσαν να εγκαταλείψει τη γαλλική πρωτεύουσα. Το 1893 παντρεύτηκε τη Βοημή βαρόνη Ερνεστίνα φον Μάλοβιτς και εγκαταστάθηκε μαζί της στους Καρουσάδες, όπου γεννήθηκε η κόρη του, η οποία έζησε μόνο πέντε χρόνια.

Στην ιδιαίτερη πατρίδα του, παρέμεινε σχεδόν όλη τη ζωή του, εκτός από μερικές σύντομες αποδράσεις (όπως όταν το 1896 πήγε με τον Λορέντζο Μαβίλη για να πολεμήσουν στην επανάσταση της Κρήτης και όταν το 1897 πήγε εθελοντής στον πόλεμο) και μερικά ταξίδια στην Ευρώπη για να συμπληρώσει τη μόρφωσή του. Συγκεκριμένα, το 1898 ταξίδεψε με την οικογένειά του στην Ευρώπη και ο ίδιος παρακολούθησε πανεπιστημιακά μαθήματα στο Γκρατς, ενώ την περίοδο 1907-1909 παρακολούθησε δυο εξάμηνα στο πανεπιστήμιο του Μονάχου, όπου ήρθε σε επαφή με τη σοσιαλιστική σκέψη και γνωρίστηκε με τον Κ. Χατζόπουλο, ο οποίος είχε ήδη μνηθεί στη σοσιαλιστική ιδεολογία. Επιστρέφοντας στην Κέρκυρα, πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Σοσιαλιστικού Ομίλου και του Αλληλοβοηθητικού Εργατικού Συνδέσμου Κέρκυρας (1910-1914). Ακολουθώντας, προσχώρησε στο βενιζελικό στρατόπεδο και πρόσφερε σημαντικές υπηρεσίες στο κίνημα της Θεσσαλονίκης. Το 1918, εξαιτίας της οικονομικής καταστροφής της γυναίκας του, υποχρεώθηκε να μετακομίσει στην Αθήνα, όπου εργάστηκε ως γραμματέας στην Εθνική Βιβλιοθήκη, ως επιμελητής εκδόσεων στον εκδοτικό οίκο Ελευθερουδάκη και ως μεταφραστής. Το 1922 προσβλήθηκε από καρκίνο του στομάχου και, έπειτα από μια ανεπιτυχή χειρουργική επέμβαση, αποσύρθηκε στην Κέρκυρα, όπου και πέθανε έπειτα από δεκαοκτώ μήνες.

Το πεζογραφικό έργο του Κ. Θεοτόκη ξεκινά με το μυθιστόρημα *La vie de montagne* (1895), γραμμένο στα γαλλικά, το οποίο αποκήρυξε αργότερα ο ίδιος. Ακολουθούν μερικά σύντομα πεζά

με τον τίτλο Αντιφεγγίδες και μια σειρά από αφηγήματα και διηγήματα, που δημοσιεύονται σε περιοδικά της εποχής, άλλα με ιστορικό-μυθολογικό περιεχόμενο (Το Βιο της Κυράς Κερκύρας, Κοσμογονία κ.ά.) και άλλα περισσότερο ρεαλιστικά, που απεικονίζουν τα ήθη της κλειστής κερκυραϊκής κοινωνίας του αγροτικού κυρίως χώρου (Πίστομα, Κάιν, Τίμιος κόσμος, Πάθος κ.ά.). Καρπός της ώριμης πλέον συγγραφικής του πέννας και της κατασταλαγμένης ιδεολογικής τοποθέτησής του αποτελούν τα επόμενα έργα του: Η τιμή και το χρήμα (νουβέλα, 1914), Κατάδικος (νουβέλα, 1919), Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα (νουβέλα, 1920) και Σκλάβοι στα δεσμά τους (μυθιστόρημα, 1922, γραμμένο νωρίτερα).

Αρκετά χρόνια μετά το θάνατό του εκδόθηκαν σε έναν τόμο τα περισσότερα από τα διηγήματά του με τον τίτλο Κορφιάτικες ιστορίες (1935) με πρόλογο της Ειρήνης Δεντρινού, μολονότι ο συγγραφέας είχε ορίσει διαφορετικό τίτλο και διαφορετική κατάταξη των πεζογραφημάτων σε δύο μέρη. Πριν πεθάνει, είχε αρχίσει τη συγγραφή του τελευταίου έργου του, με τον τίτλο Ο Παπα Ιορδάνης Περίχαρος και η ενορία του, έργο που έμεινε ημιτελές.

Το μεταφραστικό έργο του είναι επίσης πλούσιο. Μελετητής και γνώστης αρκετών ξένων ευρωπαϊκών γλωσσών (γαλλικά, αγγλικά, γερμανικά, ιταλικά, ισπανικά), καθώς και παλαιών γλωσσών (αρχαία ελληνικά, λατινικά, εβραϊκά, σανσκριτικά, παλαιοπερσικά), μπόρεσε να αποδώσει στα νέα ελληνικά αρκετούς Ευρωπαίους, καθώς και αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς και κείμενα περσικά και σανσκριτικά. Ανάμεσα στα έργα που μετέφρασε, περιλαμβάνονται τα Γεωργικά του Βιργιλίου, Περί της φύσεως των πραγμάτων του Λουκρητίου, Η αναγνώριση του Σακούνταλου του Καλιδάσα, αποσπάσματα από το έπος Μαχαμπχαράτα, βεδικοί ύμνοι, έργα του Σαίξπηρ, του Σίλλερ, του Γκαίτε, του Φλωμπέρ κ.ά. Ο Κ. Θεοτόκης υπήρξε μια ξεχωριστή πνευματική προσωπικότητα με πολλά και ποικίλα ενδιαφέροντα, ένας γνήσιος εκπρόσωπος του κοινωνικού ρεαλισμού και ο εισηγητής του κοινωνιστικού μυθιστορήματος.

Η κριτική για το έργο του

Το μυθιστορηματικό έργο του Κ. Θεοτόκη ως γέφυρα μεταξύ παλαιών και νέων λογοτεχνικών τάσεων «Τα τέσσερα μυθιστορήματα του Θεοτόκη είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους, και, παρ' όλο που οι σοσιαλιστικές απόψεις του συγγραφέα είναι έκδηλες, ο υπαινιγμός που προκύπτει, ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να διαρθρώσουν την κοινωνία τους διαφορετικά, έχει ως αποτέλεσμα να αποβούν ακόμα πιο τραγικές οι ζωές των ηρώων του, που ακολουθούν τη μοιραία τους πορεία, χωρίς καμιά επέμβαση του συγγραφέα, μέσα στο φυσικό πλαίσιο της κερκυραϊκής κοινωνίας, τα πρώτα χρόνια του αιώνα. Τα τέσσερα αυτά έργα γεφυρώνουν το

χάσμα που χωρίζει το ηθογραφικό στοιχείο και την αγροτική παράδοση από το νέο αστικό μυθιστόρημα».

(R. Beaton, 1996, Εισαγωγή στη νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία, Αθήνα: Νεφέλη, σελ. 146)

Υφολογικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας του Κ. Θεοτόκη

«Φυσικά, η λογοτεχνία του [Θεοτόκη] είναι μια λογοτεχνία ιδεών και πραγμάτων και όχι νεωτερισμών στην τεχνική και στο ύφος. Από την άποψη ότι η αδρότητα των πραγμάτων επιβάλλει μιαν αδρότητα τεχνικής, αντίστοιχα είναι και τα αρνητικά της συμπτώματα: Η καθήλωσή της στα επιχώρια κάνει σχεδόν στατικά και εξαιρετικά ιδιωματικά και το μήνυμα και τη γλώσσα της, κάνει την έκφρασή της δύσκαμπτη και κάποτε δυσανάγνωστη. Η ψυχολογία και η χαρακτηρισολογία της, στη συνέχεια, είναι, με την κατάχρηση του δυναμισμού και την ωμότητα των αντιδράσεων των ηρώων του, ψυχολογία και χαρακτηρισολογία των άκρων. Ο διανοούμενος τέλος της ευρωπαϊκής μαθητείας και ο στυλίστας της μεγάλης σολωμικής σχολής έμμεσα πού και πού διακρίνονται. Πότε ο πρώτος και πότε ο δεύτερος παρεμβαίνει και, χωρίς να αλαφρώνει την ηθογράφηση, προσδίνει σε κάθε πλοκή, περιγραφή, ακόμη και φράση, μια υποψία κατασκευής ή καλλιγραφίας. Και, κατά τη σχετική μεταφραστική του επίδοση ή τη δραματική του τεκτόνηση, έναν αέρα στησίματος και σκηνοθεσίας. Αλλά και αυτά τα συμπτώματα γίνονται τελικά στοιχεία του ύφους του. Γιατί ύφος δεν είναι μόνον απόκλιση από την κοινόχρηστη έκφραση επικοινωνίας, αλλά και αντίσταση προς κάθε έκφραση κοινωνικού συρμού».

(Γ. Δάλλας, 1978, «Γνώση και ανάγνωση της πεζογραφίας του Κ. Θεοτόκη», περ. Διαβάζω, τεύχος 14, σελ. 39)

Για το Η τιμή και το χρήμα

Ο κοινωνικός χαρακτήρας του έργου

«Στην Τιμή και το χρήμα αρχίζει επίσης να φανερώνεται το ενδιαφέρον του συγγραφέα για τις συγκρούσεις μέσα στην κοινωνία — αυτό το γνώρισμα που κάνει τις περισσότερες φορές το χαρακτήρα των έργων του να φαίνεται δραματικός. [...] Ένας γενικός τόνος συναλλαγής απλώνεται σα σκιά πάνω από το βιβλίο. Η ζωή στην ελληνική επαρχία δεν είναι για το Θεοτόκη μήτε ειδυλλιακή μήτε αγνή, οι άνθρωποι της δεν είναι μήτε απλοϊκοί μήτε απονήρευτοι. Ο Θεοτόκης ζωγράφισε την ελληνική επαρχία όπως την είδε, απαλλαγμένος από αυταπάτες, με

γνώση και αλήθεια. Όμως, πέρα από το εξωτερικό ηθογραφικό πλαίσιο, υπάρχουν μέσα στην Τιμή και το χρήμα μια ψυχογραφική ικανότητα και μια ψυχογραφική δύναμη που πλάθουν ολόκληρους και ακέραιους ανθρώπους. Τα πρόσωπα του αφηγήματος, υποταγμένα στις απαιτήσεις μιας πλοκής που εξαρτά τη μοίρα τους από το κοινωνικό σύστημα και τη διάρθρωση της κοινωνίας, παρουσιάζονται ωστόσο ζωντανά, πειστικά, αυθύπαρκτα, με καθαρές τις γραμμές και τις ιδιομορφίες της ιδιοσυγκρασίας τους. [...] Η δύναμη του χρήματος μέσα στο βιβλίο παρουσιάζεται καταστροφική, αφού κατορθώνει να υποτάξει τον έρωτα και να συντρίψει την ευτυχία του ανθρώπου. [...] "Ανάθεμά τα τα τάλλαρα!" θα πουν και θα επαναλάβουν με τη σειρά τους όλα σχεδόν τα πρόσωπα του βιβλίου [...], όμως είναι πια αργά. Το χρήμα έχει ήδη ασκήσει τη διαβρωτική επίδρασή του. Όταν ήταν καιρός αυτά τα ίδια τα πρόσωπα δε μπόρεσαν να ξεφύγουν από την κυριαρχία του. Έτσι, η φράση αυτή δε μένει παρά σα μια δραματική επωδός μέσα στο πεζογράφημα, που δυναμώνει την αίσθηση της πίκρας και της αδικίας. Και το δράμα στην ουσία του είναι αυτό: όλοι να υποφέρουν και κανείς τους να μην είναι προσωπικά υπεύθυνος. [...] Οι άνθρωποι για το Θεοτόκη είναι τα μοιραία, ανεύθυνα, θύματα ενός κοινωνικού συστήματος που βασίζεται στην αδικία».

(Α. Σαχίνης, 1958, Το νεοελληνικό μυθιστόρημα, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», σελ. 196-199)

Η λειτουργία των αντιθέσεων

«Το θέμα όμως είναι αυτό ακριβώς που ο συγγραφέας έβαλε για τίτλο στο έργο του: Η τιμή και το χρήμα, ως αντιθετικό ζεύγος εννοιών. Τιμή και χρήμα, ηθική και συμφέρον, αξίες και σκοπιμότητες είναι ένα θέμα διαχρονικό και σταθερά παρόν, με τη μια ή την άλλη συγκεκριμένη μορφή στη ζωή των ανθρώπων, την ατομική ή την κοινωνική. Η επιλογή είναι προσωπική υπόθεση του καθενός. Στη ζυγαριά του Θεοτόκη το βάρος πέφτει στην τιμή και στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Παράλληλα, στο αφήγημα διαπλέκονται και πολλά άλλα θέματα που συναντάμε συχνά στα έργα του Θεοτόκη: η θέση της γυναίκας και η συναφής προς αυτήν αντίληψη περί της τιμής της, η εκτός γάμου ερωτική σχέση και οι συνέπειές της —πάντα εις βάρος της γυναίκας—, η γεμάτη άγχος επιχείρηση του γάμου, η προίκα και το εξευτελιστικό παζάρεμα, η πολιτική διάβρωση, το λαθρεμπόριο, το ρουσφέτι, η γενική παθολογία των Θεσμών, η κοινωνική ανισότητα και αδικία. Όλα ενδιαφέροντα για συζήτηση και πάντα επίκαιρα δυστυχώς».

(Κ. Μπαλάσκας, 2001, Ανάγνωση λογοτεχνίας, Αθήνα: Σαββάλας, σελ.70-71)

Το συνειδησιακό σθένος του διλήμματος

«Η νεαρή ηρωίδα, κερδίζοντας την κοινωνική της απελευθέρωση με την αποπομπή του Αντρέα και την έξοδό της στην εργασία, χάνει τη χαρά της ζωής. Η απελευθέρωσή της είναι εσωτερική. Ο εσωτερικός της κόσμος μετασχηματίζεται από την προσωπική της δοκιμασία, ενώ η εξωτερική πραγματικότητα παραμένει αναλλοίωτη. Η ηρωίδα μεταβάλλεται σε πρόσωπο προβληματικό που θα βρεθεί στο τραγικό δίλημμα να εκλέξει ανάμεσα στον έρωτα και την ηθική

στάση. Εδώ νομίζω ότι διαφοροποιείται η θέση του Θεοτόκη από το γενικό πλαίσιο των θεωρητικών και πολιτικών ιδεών της εποχής του: στο δίλημμα. Πρόκειται για ένα δίλημμα στο βάθος ελληνικό. Το βλέπουμε, π.χ., στην Αντιγόνη, στη στάση του Σωκράτη στο δικαστήριο, στον Σολωμό των Ελεύθερων Πολιορκημένων, στην ποίηση του Καβάφη, αλλά και στη μεταγενέστερη λογοτεχνία μας. Η ηθική αρχή που διατρέχει όλο το διήγημα έχει τις ρίζες της στο Σολωμό, είναι η συνέχεια του διδάγματός του. Στο πρόσωπο της Ρήνης προβάλλεται μια μορφή ιδανική. Στο σημείο αυτό ακριβώς το κείμενο ξεπερνά την επικαιρότητα της βασικής προβληματικής του».

(Γ.Δ. Παγανός, 2002, Η νεοελληνική πεζογραφία. Θεωρία και πράξη, Θεσσαλονίκη: Κώδικας, σελ. 86)

Για τον Κατάδικο

Έλεγχος της ανεξικακίας του Τουρκόγιαννου

«Στον Κατάδικο η σοσιαλιστική ιδεολογία υποβαθμίζεται. Η ζωή δεν αναρριπίζεται μόνο από το πάθος των παράνομων εραστών, που οδηγεί στο έγκλημα, αλλά και από το φως της ανεξικακίας του Τουρκόγιαννου, που αίρει τις αμαρτίες των άλλων και φτάνει ως τα έσχατα όρια: οι ένοχοι προς στιγμήν αισθάνονται τύψεις, στο τέλος όμως εξασφαλίζουν την ελευθερία τους και δέχονται αυτοί να συνεχίσουν τη ζωή τους κι ο αθώος Τουρκόγιαννος να σήπεται στη φυλακή. Με τον Τουρκόγιαννο, ο Κ. Θεοτόκης ίσως θέλησε ν' απαλύνει τον άγριο κόσμο των παθών που ρυθμίζουν τη ζωή των ανθρώπων. Θέλησε να δώσει ένα αισιόδοξο μήνυμα με την αντιπαράθεση της ενεργητικής μεγαλοψυχίας του. Η διαγραφή όμως του τύπου του πρόδωσε τις προθέσεις. Γιατί ο Τουρκόγιαννος είναι απ' την αρχή ως το τέλος σχηματικός, αντιδρά σχεδόν πάντοτε πανομοιότυπα».

(Τ. Καρβέλης, 1984, Δεύτερη ανάγνωση, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 129-130)

Η κειμενική καταγωγή του Τουρκόγιαννου

«Ο "Κατάδικος", ο Τουρκόγιαννος θέλω να πω, άλλους τους έπεισε, σ' άλλους προκάλεσε αμφιβολίες και αντιρρήσεις. Τι αξίζει σαν μονάδα κοινωνική; Και πού οδηγεί η χριστιανική καλοσύνη του; Και μπορεί η καλοσύνη αυτή να γίνει θεμέλιο κοινωνικής ζωής; Μερικοί από τους κριτικούς του Θεοτόκη αναζήτησαν πρότυπα του Τουρκόγιαννου σε σελίδες του Ντοστογιέφσκυ και του Τολστόι. Νομίζω πως η έρευνα έπρεπε να γίνει κι αλλού: στη γενική πνευματική ατμόσφαιρα που διαμορφώθηκε από την επίδραση της ρωσικής λογοτεχνίας. Αυτή η αποστροφή για τη βία, που κατέχει τον Τουρκόγιαννο, είναι, βέβαια, διάθεση του Θεοτόκη, που τη γέννησε ο κοινωνικός προσανατολισμός του. Είναι όμως και η τελευταία ψυχική του κατάσταση, το καταστάλαγμα από μίαν επώδυνη αναζήτηση του βαθύτερου μυστικού της ζωής όχι στις υψηλές διάνοιες αλλά στην αγαθότητα μιας αδύναμης και απροστάτευτης ύπαρξης, που δεν έχει διεκδικήσεις, δεν έχει ανάγκες κι έχει βρει τον προορισμό της».

(Π. Χάρης, 1976, Έλληνες πεζογράφοι, Αθήνα: Εστία, τόμ. ε', σελ. 26)

Η αναπόδραστη καταδίκη του Τουρκόγιαννου

«Πάνω από τον "Κατάδικο" —το ένα από τα ωριμότερα διηγήματα του Θεοτόκη— πλανιέται, αόριστα, μια κατηγορία: Πως το έργο τούτο, στη βάση του, δεν έχει γνησιότητα, πως αντηχεί ξένες, και συγκεκριμένα τολστοϊκές αντιλήψεις, τη μη αντίσταση στο κακό κ.λπ. Το γενικό του πνεύμα, πραγματικά, φαίνεται να δικαιολογεί μια τέτοια υποψία. Ο συγγραφέας, εδώ, δεν κρατάει πια την ενεργητική εκείνη κοινωνική στάση που τον γνωρίσαμε αλλού. Η καταγγελία που διατυπώνει έμμεσα με το μύθο του και με την ψυχολογία των προσώπων, δεν αφορά μίαν ορισμένη κοινωνική τάξη ή ένα ορισμένο καθεστώς. Είναι μια διαμαρτυρία διάχυτη και φιλοσοφική, που βάφεται από την απαισιοδοξία ενός σκεπτικισμού περιώδυνου. Ο Τουρκόγιαννος, πλάσμα αγαθό και άκακο, θετικά καλό, συντρίβεται από την κτηνώδη αντίδραση της ζωής, που, αυτή, υπακούει σ' άλλους, ενεργητικούς νόμους. Η αγιοσύνη, το χριστιανικό πνεύμα, βρίσκονται έξω από το νόημά της και, κατά συνέπεια, αποτελούν μίαν αντινομία. Και είναι μιν αλήθεια πως η ανώτερη ηθική του Τουρκόγιαννου εκδηλώνεται με τρόπο υπερβολικά παθητικό, σχεδόν νοσηρό, έτσι που να τον καταδικάζει προκαταβολικά κι αυτόνομη να βγει νικημένος, το κοσμοθεωρητικό όμως συμπέρασμα του συγγραφέα —όπως διαφαίνεται τουλάχιστο— δεν δίνει την εντύπωση να είναι διάφορο. Ο "Κατάδικος" απομένει έργο συνειδητά απαισιόδοξο κι από την άποψη τούτη ο τίτλος του κρύβει μια γενικότητα δηλωτική. Δεν είναι ο συμπτωματικά καταδικασμένος, σε μια περίπτωση δικαστικής πλάνης, άτυχος άνθρωπος. Είναι ο καταδικασμένος μοιραία από τη ζωή, ο παρίας της, σύμφωνα με μίαν αναγκαιότητα αναπόδραστη, αδυσώπητη, κι αδιάφορη προς κάθε ηθική προσταγή, αφού κι εκείνη, με τη σειρά της, βρίσκεται έξω από τους σκληρούς ζωικούς νόμους».

(Άγγ. Τερζάκης, 1955, «Εισαγωγή» στη Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 31, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Αθήνα, σελ. 26)